

1

**ХРИСТІЯНСТВО ЗА УМОВ
ПОСТМОДЕРНУ****§1. Постмодерн як фактор трансформації
функціональності релігійного комплексу**

Радикальні зміни, які відбуваються у соціальному світі, завжди опосередковано чи безпосередньо впливають на зміст та форми функціонування релігійного комплексу в суспільстві. Суттєвий вплив на цей процес здійснили, як це було показано, епохи Відродження та Нового часу, які через секуляризаційні процеси викликали до життя нові типи релігійності. Безумовно, значний вплив на них здійснює поширення і утвердження у світі світогляду постмодерну.

Неоднозначна соціокультурна ситуація, яка склалася за сучасних умов в глобалізованому суспільстві, по-різному осмислюється філософами. Так, частина з них претендує на створення принципово нового способу теоретизування, яке, з їх погляду, буде адекватне реаліям культури постмодерну.

Постмодернізм можна розглядати як особливий умонастрій, що домінує нині в усіх сферах людської життєдіяльності: культурі, філософії, політиці, економіці тощо. Він прагне адекватно зрозуміти нинішню екзистенційну ситуацію, в якій європейська цивілізація опинилася після відомих подій, що символізують Освенцім, Хіросіму, Чорнобиль. За таких кризових умов постмодерн пропонує неєвропоцентристський погляд на становище нашої цивілізації у породженому нею ж самою Всесвіті, який передбачає реконструювання європоцентристських тоталітарних соціальних, економічних, політичних, науково-технічних, духовних структур, а також активізацію пошуків нових моделей планетарного співіснування націй, його прийдешніх трансформацій. Автори постмодерну намагаються знайти відповіді на філософські проблеми, що стосуються перспектив самозбереження посттоталітарної соціальності, проблеми, які залишилися в спадщину від доби Модерну.

Тому “постмодерн починається там, де закінчується ціле, тотальне. А тому всюди, де спостерігаються спроби ретоталізації, постмодерн – в опозиції” [Вельш В. “Постмодерн”. Генеалогія и значення одного спорного поняття // Путь.- 1992.- № 1.- С. 129].

В контексті постмодерну кожна з сфер життєдіяльності людства, в тому числі й релігійна, розуміється як особливий дискурс, тобто як жива соціокультурна практика, де стикаються й взаємодіють, як рівноправні, представники найрізноманітніших професійних, конфесійних, мовних та інших співтовариств. З його погляду природним станом такого дискурсу виступає не консенсус (згода, одностайність), а дисенсус (агоніальний стан). Одностайність для постмодерну означає не що інше, як стагнацію, летаргію, припинення будь-якого розвитку. Тому з таких методологічних позицій консенсус не може бути кінцевою метою культури, релігії, політики, економіки, філософії тощо.

Як бачимо, постмодерн виступає вкрай складним і багатоплановим соціальним явищем, яке безпосередньо стосується і функціонування такого суспільного феномена як релігія.

В науковій літературі, як правило, сутність культури постмодерну розкривається шляхом протиставлення їй культури модерну, тобто Нового часу. Це пояснюється тим, що сам постмодерн у свій час виник саме як заперечення багатьох характерних особливостей культури модерну. Правда, розгляд еволюції змісту і форм функціонування релігійного комплексу в цьому плані буде не повним, якщо ми обмежимося аналізом тільки культури Нового часу, оскільки на цей процес суттєво вплинула саме культура Середньовіччя. В такому випадку ми зможемо порівняти світоглядні орієнтації людини постмодерну і середньовіччя, якому було притаманне глибоке релігійне бачення як світу, так і людини.

Нагадаємо, що в основі культури середньовічної Західної Європи, як відомо, лежав принцип теоцентризму, модифікацією якого були всі феномени цієї культури. Головним принципом і головною цінністю її був Бог. Саме цей принцип визначав космологічні, політичні, естетичні й економічні погляди і, разом з тим, слугував основою для вирішення екзистенційних проблем особистості й суспільства. Положення християнства про те, що творцем світу, його початком є Бог, не тільки створювали певні уявлення про світ, але й чітко розмежовували чуттєво сприйняваний світ і світ трансцендентного, що визначало ступінь свободи людини у світі. Це виражається в тому, що будучи єдиною основою світу, Бог разом з тим є і його єдиним господарем, оскільки “існування будь-якої, навіть найбільш негідної речі підкоряється

непереможним законам, будь-яка тварина річ, має точку дотику з Божеством, будь-яке явище має розумну причину, будь-яка дія – розумну мету” [Алипий, архимандрит, Исая, архимандрит. Догматическое богословие.- Свято-Троицкие Сергиевые Лавры, 1995.- С. 167].

Прямою протилежністю теоцентричній культурі середньовіччя виступає культура постмодерну в теорії її представників Ж.Делеза і Ф.Гаттарі. Вони заперечили попередню філософську і культурологічну традиції, оскільки, з їх точки зору, в основі культури має лежати один принцип, а знання мають виростати з єдиного метафізичного принципу за типом декартівського дерева. Символу дерева вони протиставляють різому (кореневище), яка стає символом нового типу культури і, на відміну від класичних уявлень про ієрархію кореня, стовбура й гілок, фіксує зв'язок у вигляді гетерогенності, множинності, рівноправності. “... Різома в постструктуралізмі, – зазначає Е.Орлов, – це хаотичне виникнення множинності, руху, яке не має превалюючого напрямку...” [Орлов Э.А. Введение в социальную и культурную антропологию.- М.: Наука, 1994.- С. 184]. Саме поняття “різомного” заперечує ідею центру, що прямо суперечить суті релігійного світогляду, яке без нього існувати не може (в більшості конфесій). Тому в центр культури постмодерну ставиться спільнота, яка звільнена від будь-яких авторитетів та ієрархії цінностей. Людина в цьому випадку стає плюралістичною і, хоч вона живе у суспільстві, але не визнає ніякого авторитету. Це прямо суперечить, скажімо, традиційному християнству, яке освячене авторитетом Творця і на основі цього має чітку ієрархічну систему цінностей.

Постмодерн заперечує тотожність, яка замінюється різницею і повторенням. ”Сучасний світ, – зазначає Ж.Делеза, – це світ симулякрів. Людина в ньому не переживає Бога, тотожності суб'єкта, не переживає тотожності субстанції. Всі тотожності тільки симульовані, виникають як оптичний “ефект” більш глибокої гри – гри відмінності і повторення. Ми хочемо осмислити відмінність саму по собі і за відношенням відмінного до неоднакового незалежно від форм уявлення, яке зводить їх до однакового...” [Делез Ж. Различие и повторение / Пер. с англ.- М.: Мысль, 1998.- С. 9]. Важливе методологічне значення поняття симулякра полягає в тому, що воно утверджує примат одиничного щодо загального. Його постмодерн розглядає як систему, “в якій відмінне співвідноситься з відмінним засобом самого відмінного” [Делез Ж. Различие и повторение / Пер. с англ.- М.: Мысль, 1998.- С. 334].

Очевидно, що надання такого статусу одиничному, неповторному є відображенням необмеженого індивідуалізму, повного лібералізму і

страху перед обмеженням свободи особистості. Представники філософії постмодерну відзначають, що для такої культури є неприйнятними будь-які правила і принципи, які в тій чи іншій мірі претендують на всезагальність, незмінність, тотальне панування. Така ідеологія абсолютно не відповідає християнському віровченню, оскільки в його основі якраз і лежать такі принципи. Отже, заперечення загальних принципів та ідеалів культурою постмодернізму свідчить про поглиблення в наш час секуляризаційних процесів, які ведуть до відокремлення людей. Це пояснюється тим, що людина, утверджуючи винятково свою індивідуальність, відмінність від інших людей, втрачає можливість ідентифікації з будь-якою соціальною спільнотою, а із-за цього люди стають атомарними і самотніми.

Однією з характерних особливостей постмодерну, яка зумовлює багато його аспектів, є те, що він знищує межу між об'єктивною і суб'єктивною реальністю. Це перш за все проявляється в утвердженні того, що, як зазначає Д.Белл, "текст не відображає реальність, а створює нову реальність, вірніше, навіть багато реальностей, які часто не залежать одне від іншого. Постмодерн – це історія створення й інтерпретації тексту. Звідки ж тут взятися реальності? Реальності просто немає. Якщо бажаєте, є різні віртуальні реальності..." [Белл Д. От священного к светскому // Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии.- С.223].

В постмодерністській картині світу, на противагу релігійній, відсутні чіткі онтологічні орієнтири, що зумовлює зникнення межі між реальністю і нереальністю, а це веде до того, що людина може жити в ілюзорному світі, не маючи при цьому можливості керувати власним життям. Таке розмивання межі між реальним і уявленим у свідомості особистості характерне для телебачення, яке використовує таку ситуацію з метою маніпулювання цією свідомістю. Наприклад, багато людей висловлюють думки, які вважають власними. Насправді ж вони просто повторюють думки популярних ведучих телепередач, рекламних роликів. При цьому не помічається той факт, що ці думки вигідні тим людям, які замовили і, відповідно, профінансували телепередачу.

В онтології і гносеології постмодерну принцип невизначеності виступає одним з головних понять, а тому багато в чому визначає плюралістичність сприйняття світу. Зокрема це виявляється в тому, що у світогляді конкретної особистості можуть мирно співіснувати різні картини світу і виявляти себе в еkleктичному вигляді. Із-за цього, Через те, наприклад, людина, яка вважає себе християнином, водночас може

вірити ворожці і розмірковувати про те, яка в неї карма і ким вона була до свого народження.

Таке поєднання у світогляді однієї і тієї ж людини різних світоглядних установок зумовлює таку характерну рису постмодерної свідомості, як її поверховість, що постає створенням установки “не на глибину”, а на “ковзання по поверхні”, смисли як такі не існують, а тільки флюктуїризують на перетині знакових контекстів, щоб тут же згаснути” [Золотухина-Аболина Е.В. Постмодернизм: распад сознания // Общественные науки и современность.- 1997.- № 4.- С.188].

Отже, для людини в культурі постмодерну характерне одночасне суміщення декількох картин світу. При цьому ж одна з них не заперечується, але й не вмщує в собі істини. Із-за цього людина може вірити в будь-що, або й взагалі не вірити. Але це для неї стає проблемою, коли в ній зіткаються різні картини світу (М.Шелер). Якраз їх багатоманітність й підриває віру в будь-яку релігію, оскільки означає те, що всі вони створені людиною.

Однією з основних цінностей постмодерну є інновації. А це теж суперечить релігії, яка за своєю природою є досить консервативною. Тому нові ідеї можуть виступити руйнівним началом традиційних конфесій. При цьому для постмодерну сутність нового має інше значення, оскільки його він розглядає без зв'язку з минулим й цінність абсолютизує. Тому в постмодерні нове перетворилося в спосіб оцінки світу, його виявів. Через це кожне наступне покоління згідно з цією точкою зору може не сприймати ідеали й цінності попереднього. Зрозуміло, що релігія не може сприйняти подібного положення, оскільки це буде означати втрату нею самою тотожності, що не дозволить їй самоідентифікуватися, скажімо, тому ж індуїзму.

До цього потрібно додати й те, що традиційні релігії, як відомо, мають серйозний, можливо навіть песимістичний характер, оскільки мають справу із сакральними речами, і, відповідно, проникнути чеканнями кінця світу, стражданнями через власну недосконалість, муками покаяння. На противагу цьому, культура постмодерну має підкреслену несерйозність, загальну іронічність. Тому на зміну пародії приходять пастіш. Він відрізняється від пародії тим, що втратив об'єкт пародіювання, оскільки в соціальному світі вже немає того, що не було осміяним. Таким чином, в епоху постмодерну вже ніщо не може бути святим, а тому й релігійним у прийнятому розумінні цього слова.

Також релятивністю характеризується етика постмодерну, яка по суті має нерелігійний характер. Це пояснюється тим, що на противагу нормам і цінностям, скажімо, християнської етики, які зорієнтовані не на

досягнення щастя і благополуччя в цьому житті, а на поєднання з надчуттєвим абсолютом, норми і цінності постмодерну мають чітко виражений релятивний характер. Для нього це впливає з того, що аргументування цінності чи норми окремою людиною чи якоюсь соціальною спільнотою завжди, вже за визначенням, несе в собі момент суб'єктивності, а тому може бути оскаржене з точки зору іншої людини чи іншої спільноти і, відповідно, не сприйнятим ними. Щодо релігійних цінностей, то їхнім джерелом оголошується Бог, тому вони – абсолютні, незмінні, вічні. Ними не можна нехтувати ні за яких обставин.

Ця відносність постмодерної етики зростає, оскільки вона, будучи по суті гедоністичною, орієнтує людину на негайне найбільш повне задоволення власних потреб. Саме тому моральні норми змінюються в плані забезпечення людини комфортом. А відтак, хоч цінностями такої культури можуть бути любов чи дружба, але у випадку загрози матеріальному благополуччю ними можна нехтувати. Отже, людина з мети (І.Кант) перетворюється в засіб вирішення матеріальних проблем. Такі обставини, без сумніву, можуть зруйнувати ширі особистісні відносини, створити замітники любові, дружби, що, зрештою, відкриває дорогу до самотності й безвиході. Тому люди з таким світоглядом навряд чи здатні широко любити Бога, заради нього відмовлятися від матеріального благополуччя.

Як вище зазначалося, постмодерн певною мірою можна розглядати як своєрідну реакцію на експеримент людства з раціоналізмом – спробою за допомогою розуму осягнути світ, що й зумовило виникнення світогляду модерну. В основі такого світорозуміння, яке склалося ще в епоху Відродження і було чітко сформульованим в часи Просвітництва, лежить положення про те, що людина може пізнати навколишній світ і себе за допомогою розуму та науки. Але цей світогляд, поряд з рядом позитивних моментів, все ж виявився нездатним дати адекватну відповідь на низку питань, у тому числі й на головне питання буття: “В чому сенс життя?”. Неспроможність цього світорозуміння вирішити поставлені перед суспільством актуальні духовні проблеми зумовило потребу в новій світоглядній парадигмі. “Якщо раціональний світогляд незадовільний, то що його може замінити? Сьогоднішня відповідь, – зазначає теолог Р.Роуд, – постмодернізм” [Роуд Р.П. Християнство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия // Християнство.- 2002.- № 6.- С. 14].

Перехід суспільства від світогляду модерну до світогляду постмодерну, відповідно, зумовлює зміну однієї системи цінностей іншою, що зумовлює глобальні зміни в свідомості людей. “...Головною

цінністю нової епохи, – зазначає євангеліст М.Черенпов, – обіцяє стати інформація, головним вмінням – вміння її опрацьовувати, головною гідністю достоїнством – освіченість, головним центром суспільного життя – університет” [Черенпов М. Ветер перемен. Євангельская церковь в постсоветском обществе: проблемы и перспективы // Свет Евангелия.- 2004.- № 1.- С.15]. А це своєю чергою, змушує релігійні інституції та організації переглядати своє місце в житті людської спільноти, функціональну роль в ньому.

На перший погляд може здатися, що постмодерн, на відміну від традиційного світського гуманізму, в деякому відношенні відновлює права релігії, оскільки відмовляється від притаманного старому гуманізму культу науки й раціональності. “...Релігійне ставлення до світу, – зауважує у цьому зв’язку А.Лекторський, – у крайньому випадку таки ж допустиме, як і будь-яке інше. Потрібно, однак, мати на увазі, що згідно з постмодерну релігійна (зокрема християнська) система цінностей також обов’язкова і така ж випадкова, як і будь-які інші – не краща і не гірша. Постмодернізм – це проголошення нехристиянської культури (інколи її називають пост-християнською)” [Лекторский А.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопр. философии.- 2001.- № 4.- С. 8].

Загалом, соціальний постмодерн в методологічному плані негативно ставиться до релігії як такої. Це пояснюється тим, що більшість конфесій базується на наявності універсальної абсолютної істини, яка дана в Одкровенні. А сам постмодерн якраз і не визнає об’єктивного існування універсальної істини. Він вважає, що будь-яка особистість в принципі не може знати відповіді на питання, оскільки істина за своєю природою є надзвичайно складною, а тому її неможна передати в понятійній формі. Із-за цього для пояснення тих чи інших аспектів надзвичайно складного світу потрібне щось більше, ніж розум. Правда, це зовсім не означає, що постмодерн відкидає корисність для розуміння світу раціонального мислення і науки, почуттів, традицій, інтуїції. Але вони, з його погляду, потрібні для пошуку часткових “істин”, які, хоч і не можуть пояснити все в повному обсязі, зате суттєво допомагають в практичному житті людини. Отже, з погляду постмодерну, те, що є правильним для окремої особистості, зовсім не виключає того, що воно може бути хибним для іншої. Таким чином, кожний індивід має право на власну істину й правду і жити згідно з ними. Це, зрозуміло, зовсім не відповідає основним положенням більшості конфесій, які стоять саме на тому, що вони знають абсолютну істину.

Отже, постмодерн формує картину світу, яка суттєво відрізняється від релігійної. Так, якщо релігія надає надто великого значення абсолютній істині, то постмодернізм вважає факт чи явище істинним навіть тоді, коли про це в когось є інша думка. Тому він досить негативно ставиться, наприклад, до біблійних оповідей, які поширюють тією чи іншою християнською конфесією з метою утвердження своїх ідей серед населення. В першу чергу це пояснюється тим, що постмодерн виходить з того, що така інформація може слугувати справі втаємничення внутрішніх суперечностей і стану нестабільності, які притаманні будь-яким системним структурам, в тому числі й релігійним. “Постмодерна людина, – зазначає католицький теолог Ю.Жицінський, – доти залишатиметься глухою до євангельської вістки, доки вона буде асоціюватися для неї з християнством як суто доктриною, тобто набором умоглядних тверджень і постулатів” [Жицінський Ю. Бог постмодерністів.- Львів: Видавництво Українського Католицького університету, 2004.- С. 31].

Також певним викликом для діяльності конфесій є те, що для людини постмодерністського світогляду характерною є відсутність чіткого розмежування між собою та членами колективу, плюралізм і терпимість у взаєминах. Індивіди з такою світоглядною орієнтацією “можуть самі не погоджуватися з тими поглядами або способом життя, але будуть захищати право людей дотримуватися інших поглядів або вести інший спосіб життя” [Роуд Р.П. Християнство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия // Християнство.- 2002.- № 6.- С. 15]. Саме тому постмодерністи категорично не сприймають висловлювань, які можуть розумітись як негативні або як такі, що принижують цінність особистої свободи. Звідси й їх принципова толерантність до інакомислення, підтримка плюралізму думок і дій. Тому для постмодерністів характерна різноманітність моральних норм і способів життя. Звідси їх прагнення вести власний, незалежний спосіб життя, вільно самовиражатися відповідно до своїх моральних принципів. Це, зрозуміло, принципово суперечить ієрархічній і субординаційній структурі більшості сучасних Церков. Зокрема Православ'я, побоюючись, що активна участь його віруючих у суспільному житті може привести до втрати церквою власної ідентичності, стоїть на позиції збереження середньовічного статус-кво. Так, професор Московської Духовної академії А.Осіпов в одному із своїх виступів назвав діяльність Церкви з вирішення світсько-мирських проблем однією із найнебезпечніших внутрішніх хвороб Православної Церкви. “І найнебезпечніше в ній, – наголошує він, – це її виправдання як

необхідного етапу на шляху відродження Церкви” [Цит за.: Сладков А. Совместимы ли монастырь и “высокие технологии” // Наука и религия.- 2003.- № 12.- С.29].

За умов постмодерну економіка в суспільстві втрачає статус домінуючої підсистеми, яка раніше в загальному зумовлювала умови й правила функціонування всіх інших підсистем соціуму, в тому числі й релігійної. Надзвичайно важливу роль починають відігравати системи телекомунікації та освіти, які набувають статусу суспільно значимих й самодостатніх. Телекомунікаційна система докорінно змінює комунікаційні можливості самої людини, оскільки може миттєво надавати їй будь-яку необхідну інформацію без посередництва при цьому будь-яких груп і символічних систем. Використання електронних засобів інформації створює можливість “безпосереднього членства” в групах чи колективах, які мають відповідне радіотехнічне обладнання. Так, якщо раніше учасником богослужіння можна було бути тільки безпосередньо, тобто в храмах чи молитовних будинках, то тепер можна брати участь в них і опосередковано, спостерігаючи весь цей процес на екрані власного телевізора. Більше того, через комп’ютерну мережу людина може безпосередньо брати активну участь у проведенні тих чи інших релігійних заходів. Таке поглиблення процесу індивідуалізації задоволення релігійних потреб через таку систему веде до створення так званої “домашньої церкви”.

В постмодерному суспільстві також змінюється роль та значення освіти. Система освіти стає “майже домінуючою” підсистемою суспільства. Вона, за великим рахунком, зумовлює сферу праці й економіки, постає стратегічним ресурсом функціонування державних й політичних структур, стає домінуючим фактором групоутворення, статусної належності, фундаментальною основою соціалізації. Це добре розуміє Церква. Так, Папа Іван Павло II, приймаючи у себе працівників Ватиканської Конгрегації католицької церкви, зазначав, що освітня функція Церкви набуває особливого значення в наш час, “відзначений вражаючим технічним прогресом і, разом з тим, суперечностями, розбратом та конфліктністю”. Він закликав церковні університети та факультети “повністю присвятити себе об’єднанню світу науки і культури з істиною вірою і розкриття рятівного характеру Божого задуму в реаліях нинішнього світу” [Бюлетень Агенції релігійної інформації.- 2004.- № 5 (342).- С.17].

На цих засадах відбуваються суттєві зміни і в структурі соціальної диференціації суспільства. За таких умов власність вже не виступає основним критерієм, а класи – основним елементом соціальної

стратифікації суспільства. Соціальна структура стає більш фрагментарною і складною, характеризується наявністю багатьох основ диференціації. Класова структура замінюється статусною ієрархією, яка вже формується не на засадах професії, а на основі освіти, рівня культури і ціннісних орієнтацій. Якраз культурна ідентичність стає основою системи соціальної ієрархії й групоутворення. Вісь соціального конфлікту пролягає відтепер не по лінії володіння/неволодіння власністю, а по лінії володіння – неволодіння освітою і контролем над інформацією. За результатами соціологічного дослідження “Віра-онлайн” майже дві третини американців нині використовують мережу Інтернет для читання релігійних матеріалів. “Дослідження показують, – зазначає в цьому плані професор Стюарт Гувер з університету штату Колорадо, – що більшість віруючих використовує Інтернет для своїх духовних пошуків, зокрема для того, щоб дізнатися щось про традиції інших релігій” [Бюлетень Агенції релігійної інформації.- 2004.- № 5 (342).- С. 18]. І, якщо раніше зазначені засоби використовувалися в основному для поширення релігійної інформації, то нині вони можуть зробити віруючу людину учасником богослужіння тієї чи іншої конфесії навіть у її власному помешканні, оскільки вона може спостерігати процес богослужіння на екрані власного телевізора або монітора комп’ютера.

Отже, постмодерн зробив серйозний виклик традиційним конфесіям і, в першу чергу, християнству. “Якщо говорити у світовому масштабі, – наголошує митрополит Калузький Климент, – то це дехристиянізація суспільства, втрата духовних цінностей і звернення до матеріального. Ці тенденції поширюються в усьому світі засобом нових інформаційних технологій, які не мають перешкод, не знають кордонів і відстаней, але впливають на свідомість людей повсюди, де б хто не проживав. У всьому світі йде розмивання духовно-моральних устоїв, культури і способу життя історично християнських народів, які втрачають традиційну укоріненість в Євангелії. Всі вони нівелюються під впливом телекомунікаційних технологій, що насаджують ідеали, які чужі християнству” (Климент, митрополит. Главная задача – быть помощником Патриарха // Радонеж. Православное обозрение.- 2004.- № 6 (147).- С. 3]. Щоправда, не всі християнські теологи так песимістично дивляться в майбутнє. Більше того, деякі з них впевнені в тому, що християнство може дати адекватну відповідь на виклики постмодерну. “Кінець епохи модерну, – зазначає лютеранський теолог Д.Вейз, – відкриває перед біблійськими християнами значні можливості. Однак, замість того, щоб сміливо зустріти умови постмодернізму, християнська

частина здалася на милість постмодернізму...” [Вейз Д.Е. Времена постмодернизма.- М.: Республика, 2002.- С. 215]

Але не всі теологи згодні з таким висновком. Більшість з них звертають увагу на те, що християнство в його конфесійних виявах має значний адаптаційний потенціал до нового світогляду. Вони нагадують, що воно у свій час було сприйняте античним світом, швидко поширилося в греко-римському світі. В епоху Відродження християнство виразило себе через протестантизм, а в епоху Просвітництва – через євангельське християнство. Нині, коли світогляд спільноти знову змінюється, перед християнством постало завдання розробити способи вираження себе в межах культури постмодернізму. “Надзвичайно великою силою християнства, – зазначає в цьому плані Р.Роуд, – завжди було його вміння нести служіння в різних культурах з різноманітними світоглядами, не втрачаючи при цьому власної суті. Я б сказав, що нам необхідно розглядати новий світогляд із стратегічної точки зору і запитати себе: як християнство може бути виражене в цій новій культурі без втрати своєї основоположної сутності” [Роуд Р.П. Християнство и постмодернизм, или какой будет Церковь III тысячелетия.- С. 14].

Християнські теологи головний недолік постмодерну вбачають в тому, що він наполягає на визнанні рівноцінності існування всіх суспільних явищ, а отже, й конфесій. Зрозуміло, що таке положення принципово не може влаштувати представників різних конфесій, оскільки кожна з них претендує на володіння абсолютною істиною. Наприклад, російсько-православне радіо “Радонеж” відверто заявляє, що “діалог любові з католиками неможливий, оскільки неможливим є діалог світла з пільмою” [Цит. за: Агентство релігійної інформації.- 2003.- № 12.- С. 10]. Католицька церква свою терпимість щодо єресі послідовників власної конфесії не переносить на течії протестантизму, оскільки не погоджується на включення їх до своєї структури. І таких прикладів можна навести дуже багато.

Загалом, постмодерн виступає суттєвим чинником трансформації функціональності релігійного комплексу, оскільки він, з одного боку, слугує перегляду багатьох моментів віровчення, особливо християнського, спонукає їх адаптуватися до умов життя сучасної людини. З іншого – сприяє переорієнтації функціональної ролі релігійного комплексу в суспільстві шляхом включення у сферу власної діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних, духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем. Зрозуміло, що цей процес не може мати однозначного характеру, оскільки вплив постмодерну на різні релігії неоднаковий. Це пояснюється

в першу чергу різною мірою поширення їх в суспільстві. Так, вплив постмодерну об'єктивно набагато слабший в мусульманських країнах, ніж, скажімо, в європейських чи американських.

Постмодерн, поглиблюючи процес переорієнтації з притаманних для релігії вертикальних відносин “Людина – Бог” до горизонтальних “Людина – людина”, тим самим об'єктивно впливає на зміст та форми функціонування релігійного комплексу. “Народжується “безбожна релігійність”, – констатує протоієрей. Митрофан Зноско-Боровський, – причому в наші дні це гниле дихання вразило не тільки протестантський світ, воно могутнім потоком проникає і в сферу римо-католицизму” [Митрофан Зноско-Боровський, протоієрей. Сравнительное богословие. Православие, римо-католичество, протестантизм и сектанство.- М., 2003.- С. 7]. А це свідчить про те, що в більшості сучасних конфесійних системах релігійна лексика, символи, фразеологія й культові елементи широко використовуються для впровадження і реалізації цілком земних завдань. Так, в умовах постмодерну в культову систему може включатися й інаугурація президента держави, і поклоніння національним символам, і шанування видатних історичних осіб країни, місць знаменних подій, і проведення національних свят та ін. “Що, однак, є несподіваним для церковної свідомості, – слушно зазначає в цьому контексті М.Маринович, – так це те, що релігія відроджується далеко не завжди в традиційних формах. Бурхливе зародження й поширення новітніх релігійних рухів є теж характерною ознакою глобалізації. Отож остання є не стільки загрозою релігійному світоглядові як такому, скільки викликом, перед яким стоять історичні релігії загалом і традиційні християнські Церкви зокрема”. [Маринович М. Українська ідея і християнство або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису.- С. 382]

Таким чином, постмодерн як світоглядне явище суттєво впливає на зміст і форми функціонування релігії в суспільстві, оскільки сприяє:

- подальшому поглибленню процесу втрати трансцендентності людського існування через можливість суміщення у світогляді людини декількох, навіть протилежних картин світу;
- поширенню релігійного вільнодумства при одночасній втраті сліпої довіри до змісту віроповчальних конфесійних установок;
- розриву з християнськими цінностями як явищами європейського порядку, що зумовлює дехристиянізацію релігії;

- розвитку нового типу релігійності, в якій відсутнє поняття Бога, а також відбувається зростання кількості віруючих поза церквою;
- переорієнтації віруючих з моральних цінностей на матеріальні;
- розвитку “електронної церкви”, яка виступає фактором індивідуалізації релігійного життя особистості;
- поширенню харизматичних культів, які мають чітко виражений оптимістичний характер.

За умов постмодерну поглиблюється процес урізноманітнення інституалізованих виявів релігійного життя. Цьому сприяє глобалізація інформаційних зв'язків, всезростаюча відкритість державних кордонів. На жаль, як свідчить практика, зростання кількості релігійних течій часто супроводжується загостренням протистояння між ними, що не відповідає духу постмодерну, оскільки він базується на принципах світоглядного плюралізму, толерантності взаємовідносин, позиції взаємозбагачення різних конфесійних деномінацій на основі зацікавлених зв'язків і діалогів між ними.

§2. Конвергентні процеси релігійного життя нашого часу

Найбільш поширені тенденції в релігійному житті другої половини ХХ століття, які я пропоную назвати “конвергентні процеси”. Сам термін «конвергенція» (від лат. *convergentio*, *convergo* – сходжуюсь, наближаюсь) вперше було вжито німецьким вченим Генріхом Фріком в його праці “Порівняльне релігієзнавство” [Frick H. *Vergleichende Religionwissenschaft*.- Berlin und Leipzig, 1928.- S.134]. Прагнучи до зближення термінології природознавчих і суспільствознавчих наук, розпочатого ще Д.Ф.Шлеймакером, Г.Фрік застосував цей термін у тому значенні, в якому він вже використовувався насамперед в біології, де це поняття характеризує процес виникнення рис подібності в будові і функціях у далеких за походженням організмів внаслідок їхнього пристосування до однакових умов існування. Дослідник використав цей термін для позначення подібних процесів в різних релігіях. Саме у цьому